

Kari Mäkinen

Voiko hyvinvointipolitiikassakin tehdä muille sen, mitä toivotaan muiden tekevän itselle?

Kultainen sääntö

Otsikon kysymys on yksinkertainen ja perustava. Kysymys tarkoittaa, voiko ns. etiikan kultainen sääntö olla hyvinvointiyhteiskunnan eettinen lähtökohta.

Kultainen sääntö kuuluu meille tutuimmassa muodossaan niin kuin Jeesus sen ilmaisee vuorisaarnassa: ”Kaikki minkä tahdotte ihmisten tekevän teille, tehkää te heille.” Matt 7:12. Sama eettinen periaate esiintyy useimmissa uskonnoissa. Kulusta sääntöä voidaan hyvällä syyllä pitää ihmiskunnan yhteisenä eettisenä perustana.

Otsikko merkitsee siis sen kysymistä, voiko hyvinvointipolitiikassa lähteä tältä ihmiskunnan yhteiseltä eettiseltä perustalta? Sitä varten on tarpeen ensin tarkastella sitä, mitä kultainen sääntö kertoo ihmisenä elämisestä ja etiikan luonteesta.

Kultainen sääntö sisältää neljä ihmiskäsityksen ulottuvuutta.

1. Ihmiset ovat pohjimmiltaan saman kaltaisia. Ihmisyys on yhteistä. Perustarpeet ovat yhteisiä. Siitä, mitä minä elämässäni viime kädessä tarvitsen, voin päätellä jotain siitä, mitä tuo toinen tarvitsee. Koska tarvitsen ravintoa, suojaa, toista ihmistä, voin ajatella että niitä muutkin tarvitsevat.
2. Kaikkien ihmisten arvo on yhtäläinen. Toiselle kuuluvat samat perusoikeudet kuin minulle ja sama kohtelu kuin minulle. Minun on kohdeltava toista niin kuin odotan itseäni kohdeltavan.
3. Ihminen ei ole toisista irrallinen vaan syvästi toisista riippuvainen. Ihmisyys toteutuu vain suhteessa toisiin ja yhdessä. Ihminen tarvitsee sitä, että toinen tunnistaa hänen tarpeensa ja että hän tulee kuulluksi, huomatuksi ja sitä kautta arvostetuksi. Kultainen sääntö edellyttää vastavuoroisuutta; ihminen on perustavasti sidoksissa toisiin.
4. Ihmisenä elämiseen kuuluu vastuu toisista ja yhteisestä elämästä, ei vain itsestä.

Kultaisen säännön etiikka ei ole luonteeltaan annettujen normien tai moraalisten sääntöjen noudattamista. Se perustuu toisen asemaan asettumiseen. Toista on kohdeltava niin kuin toivoisi itseään kohdeltavan, jos olisi toisen asemassa. Toisen asemaan asettuminen edellyttää kykyä samastumiseen, eläytymiseen ja empatiaan. Se tarkoittaa että etiikka on myös sydämen eikä vain

pään asia. Kultainen sääntö ei toteudu vain sitä kautta, että rationaalisesti päätellään, mitä toinen mahdollisesti tarvitsee, vaan se edellyttää myös eläytymistä toisen ihmisen tilanteeseen. Lähtökohtana on tietoisuus siitä, että itse voisi olla toisen tilanteessa ja että syvimmältämme kuulumme yhteen.

Kultainen sääntö hyvinvointiyhteiskunnan perustana

Kultaisessa säännössä on kyse ihmisarvosta, yhteenkuuluvuudesta, keskinäisestä vastuusta ja toisen asemaan asettumisesta. Tämän pohjalta on rakentunut yhteinen käsitys siitä, mitä ihmisenä oleminen on ja miten se hyvällä tavalla voisi toteutua. Suomalaisessa kontekstissa tätä perustaa voi kutsua luterilaiseksi eetokseksi. Kultaisen säännön ihmiskäsitystä ja eetosta on pidetty hyvinvointiyhteiskunnan moraalisen perustana.

Lähtökohtana on yhteinen ymmärrys siitä, että yhteiskunnassa kaikilla on yhtäläinen ihmisarvo ja oikeus hyvään elämään. Hyvä elämä puolestaan on sidoksissa toisiin ja yhteiseen elämään, eikä ole vain yksilön oma asia. Hyvä elämä edellyttää, että kaikilla on arvostettu paikka ihmisten keskellä eikä kukaan jää ulkopuolelle. Sama lähtökohta koskee sekä lähisuhteita, ihmisten monenlaisia sosiaalisia verkostoja että koko yhteiskuntaa. Yhteiskunnallisten rakenteitten tehtävänä on turvata se, että jokaisen ihmisarvo ja j inhimilliset tarpeet tulevat huomioituiksi ja tunnustetuiksi ja jokainen voi tuntea itsensä osalliseksi yhteisestä elämästä. Yhteiskunnallisena päämääränä on kaikkien kansalaisten hyvä elämä. Se on kaiken yhteiskunnallisen toiminnan perimmäinen tarkoitus, ei väline muiden päämäärien saavuttamiseksi.

Yhteiskunnallisessa päätöksenteossa kultainen sääntö edellyttää, että kansalaisten tarpeiden määrittely ei tapahdu ulkoa- ja ylhäältäpäin vaan paneutumalla heidän elämäntilanteeseensa ja kuulemalla heitä.

Kultaisen säännön perusteella yhteisön ja yhteiskunnan tilaa ja tilannetta on aina katsottava ja arvioitava erityisesti heikoimmassa asemassa olevien silmin. Juuri heidän asemaansa on päätöksenteossa asetettava. Se määrittelee tarpeiden prioriteetin.

Kultaisen säännön ihmiskäsityksen ja etiikan kyseenalaistaminen

Tämän ihmiskäsityksen ja eetoksen pohjalta on rakentunut hyvinvointiyhteiskunnan henkinen syvärakenne ja perusta. Kun kysytään, niin kuin annetussa otsikossa tehdään, voiko tämä eettinen lähtökohta toimia tämän hetken hyvinvointipolitiikan ohjenuorana ja lähtökohtana, kyse on syvältä koko yhteiskunnan perustaa ravistelevasta kysymyksestä. Silloin ei kysytä vain, voiko kultainen sääntö käytännössä toteutua ja mitä kysymyksiä sitä kautta käytännön toimijoille tulee. Silloin kysytään myös, onko koko perusta ylipäänsä relevantti.

Hyvinvointipolitiikkaa ei voi tarkastella muun yhteiskunnan arvoperustasta irrallaan. Sellainen lähtökohta olisi kestämätön, jossa ajateltaisiin, että hyvinvointipolitiikassa on syytä toimia kultaisen säännön pohjalta, mutta muussa yhteiskuntapolitiikassa, kuten vaikkapa talous- ja elinkeinopolitiikassa, ihmiskäsitys ja etiikka voi olla toinen.

Ymmärrän niin, että otsikon kysymys ei nouse teoreettisesta mielenkiinnosta, vaan siitä todellisuudesta, jonka keskellä sosiaali- ja terveyssektorin toimijat elävät. Siellä on käynyt ilmeiseksi, että kultainen sääntö ja sitä kautta hyvinvointiyhteiskunnan ja heidän toimintansa klassinen arvoperusta, ihmiskäsitys ja eetos eivät olekaan itsestään selviä. Niiden rinnalla esiintyy toisenlaisen ihmiskäsityksen ja eetoksen pohjalta nousevia arvoja, jotka asettavat kyseenalaiseksi ja ravistelevat kultaisen säännön toimivuutta. Viime aikoina sellaisia on noussut erityisesti siltä yhteiskunnan lohkolta, jota kutsutaan taloudeksi. Kysymys on siitä muutoksesta, jota on kuvattu siirtymisenä kilpailuyhteiskuntaan.

Kilpailun ”kultainen sääntö”

Selkeimmin kultaisen säännön ilmentämän perustan asettaa kyseenalaiseksi uusliberalistisen markkinaideologia. Sen näkökulmasta kultaista sääntöä ei kritisoida. Päinvastoin sen voi nähdä olevan käypä ohjenuora: tee toiselle niin kuin toivoisit itsellesi tehtävän. Mutta ihmiskäsitys, jolta ohjetta tulkitaan, on kultaisen säännön perusintentiolle vieras.

Liberalistisen ihmiskäsityksen mukaisesti Ihminen nähdään ensi sijassa vapaana erillisenä ja riippumattomana yksilönä, jonka hyvä elämä toteutuu sitä paremmin, mitä enemmän voi olla oman onnensa seppä. Riippumattomuuden ihanteesta huolimatta myös tässä katsannossa ihminen on riippuvainen toisista, mutta suhteet, joitten puitteissa tämä toteutuu, ovat ensi sijassa hyöty- ja markkinasuhteita. Vapaa oman elämän rakentaminen tapahtuu vapaan kilpailun puitteissa. Kilpailun ”kultainen sääntö” tulkitaan yksinvapauden näkökulmasta: kaikki, mitä toivoisit itse voivasi tehdä, anna myös toisten tehdä.

Kilpailun ”kultainen sääntö” eroaayhdessä ratkaisevassa suhteessa varsinaisen etiikan kultaisen säännön intentiosta ja ihmiskäsityksestä. Siitä puuttuu toisen asemaan asettuminen ja vastuun kantaminen toisesta ja yhteisestä elämästä. Hyvä elämä on minun hyvää elämäni. Ihmisen varsinaisena tehtävänä on oman hyvinvoinnin turvaaminen. Tällöin olennaista on, että kukin saa rauhassa turvata omat etunsa ja antaa saman rauhan myös toisille. Yhteiskunnan hyvinvointipalveluiden tehtävä nähdään tässä valossa: ne ovat olemassa jotta voin turvata oman hyvinvointini ja maksimoida oman turvallisuuteni.

Tässä katsannossa myös yhteinen hyvä toteutuu ensi sijassa kilpailun ja kilpailussa menestymisen kautta. Yhteiskunnallisen toiminnan päämääräksi muodostuu menestyminen globaalissa talouskilpailussa. Sitä kautta kansalaisille koituu aineellista hyvää. Menestyminen kilpailussa edellyttää tehokkuutta, tuottavuutta ja aktiivisuutta. Yksittäisen ihmisen arvo ja oikeus hyvän elämän osallisuuteen määräytyy sen mukaan, mikä on hänen panoksensa tässä yhteisessä kilpailuprojektissa ja miten hän palvelee tätä päämäärää.

Tämän ajattelutavan pohjalta viimeksi kuluneiden 15 vuoden aikana tapahtunut tuloerojen ja niiden mukana hyvinvointierojen kasvu voidaan katsoa. Se vastaa talouskilpailuprojektin perusidea ja käsitystä ihmisten välisten suhteiden perimmäisestä luonteesta. Yhteiskunnan kokonaismenestyksen ansiosta uskotaan hyvää ja jaettavaa tihkuvan lopulta kaikille. Tuloerojen kasvu on ikään kuin osa sitä välinettä, jolla yhteiskunnallinen päämäärä saavutetaan.

Retoriikassa, jolla tätä asiantilaa puolustetaan, hämärtyy usein kilpailun perusluonne. Kilpailu nähdään dynaamisena elämän lakina, eikä haluta tunnustaa kilpailussa väistämätöntä perusluonnetta: kilpailuun kuuluu se, että jotkut voittavat ja toiset häviävät. Sitä, että näin sattuu käymään ikään kuin menestymisen sivutuotteena, perustellaan luonnollisella lailla: elämä vain on sellaista, ihminen on itsekäs ja on hyvä, jos se saadaan kanavoitua useimpien hyväksi.

Mikäli omaksutaan tämä ihmiskäsitys ja käsitys elämän perustavista ehdoista, on luontevaa hyväksyä myös se, että yhteiskunnassa on pysyvästi sivuun jäävien joukko. Yhteiskunnan tilannetta ja tilaa ei silloin arvioida sen perusteella, miltä se näyttää heikoimmassa asemassa olevien silmin, vaan sen perusteella, miltä se näyttää menestyneen, hyvinvoivan enemmistön silmin.

Tästä lähtökohdasta heikoimmassa asemassa olevien tukimuodot, kuten toimeentulotuki, nähdään ikään kuin julkisen sektorin kautta toteutettavana hyväntekeväisyytenä. Peruste ei silloin ole se, että toiselle ihmiselle kuuluvat samat elämisen perusedellytykset ja sama ihmisarvo kuin minulle, vaan se, että niillekin, jotka eivät osallistu yhteiskunnan ylläpitämiseen, on oltava armeliaita. Julkisuudessa on myös esiintynyt äänenpainoja, joissa on kysytty, onko meillä varaa hyvinvointivaltioon, joka ohjaa kertynyttä hyvinvointia myös niille, jotka eivät osallistu sen tuottamiseen. Taustalla hämöttää ajatus, jonka mukaan se, että yksilö ei tuotannon tai kulutuksen kautta kykene täysipainoisesti osallistumaan yhteiskunnan kilpailukyvyyn ylläpitämiseen, on vapaan kilpailun vapaassa maailmassa viime kädessä tämän omaa syytä.

Ristipaine

Tällä hetkellä suomalaisen sosiaali- ja terveystalouden kehittäminen näyttää tapahtuvan näiden kahden eettisen ja ihmiskäsitykseen liittyvän peruslähtökohdan ristipaineessa: kultaisen säännön etiikan ja markkina- ja kulutusliberalismin etiikan. Se ydinalue, jota kautta yhteiskunta on pyrkinyt

toteuttamaan kultaisen säännön mukaista etiikkaa eli sosiaali- ja terveystoimi, on imeytymässä monilta osin osaksi globaalia markkinajärjestelmää, jolloin myös tämän pelisääntöjen, ehtojen, arvojen ja ihmiskäsityksen vaikutus vahvistuu.

Te, jotka käytännössä kannatte eri tavoin vastuuta sosiaali- ja terveystoimien toteuttamisesta, joudutte kantamaan tätä ristipainetta. Kysymys ei ole vain siitä, millä tavoin inhimillisiin tarpeisiin voidaan vastata rajallisten resurssien sekä tuottavuus- ja tehokkuusvaatimusten keskellä. Kyse on myös siitä, keiden tarpeet asetetaan etusijalle. Vaarana on, että ne joiden tarpeet ensin jäävät kuulematta, ovat niitä, joitten palvelujen kautta saatava kokonaishyöty on pienin.

Juuri tässä tilanteessa on erityisen tärkeää pitää lujasti kiinni kultaisesta säännöstä toiminnan lähtökohtana: kaikkien yhtäläisestä ihmisarvosta ja toisen asemaan asettumisesta. Kyse ei ole vain siitä, toteutetaanko sitä yksittäisissä tilanteissa vaan myös siitä, mikä asema sille annetaan. Onko ihminen itsessään ja toisen asemaana asettuminen päämäärä sinänsä vai väline jonkun muun päämäärän, kuten taloudellisen voiton, kilpailukyvyyn tai enemmistön menestymisen varmistamiseksi.

Tällöin puhutaan, ei vain yhden sektorin, vaan koko yhteiskunnan ja koko inhimillisen elämän syvärakenteesta. Siis siitä, mitä ihmisenä eläminen perimmältään on.

Toisen asemaan asettuminen

Kultaisen säännön toteuttamisessa ei ole kyse vain periaatteista vaan ihmisten keskinäisistä suhteista, siitä, mitä olemme toisillemme. Ympäristössä, jossa yleisesti käytettävä kieli ja tarkastelutapa ohjaavat näkymään elämässä vallitsevat suhteet ensi sijassa markkinasuhteina, ostamisen ja myymisen, tuottamisen ja kuluttamisen välisinä suhteina, on syytä todeta, perimmältään inhimilliset suhteet, joille kultaiseen sääntöön nojaava hyvinvointiyhteiskunta rakentuu, eivät ole sellaisia.

Vallitsevan hahmottamistavan mukaisesti on luontevaa puhua hyvinvointipalveluiden tuottamisesta ja kuluttamisesta. Siellä, missä kyse on tämän jaon mukaisesti tuottamisesta, on houkutus omaksua asetelma, jossa toisaalla olemme me ja toisaalla ne, joille palveluja tuotetaan. Erityisen suuri houkutus on silloin, kun kyse ei ole sosiaali- ja terveyspalveluista samassa sosiaalisessa asemassa oleville vaan ihmisille, joitten maailma on meille vieras ja joita katsoo ikään kuin alaspäin.

Kultaisen säännön pohjalta on hyvä pitää mielessä, että ihmisenä eläminen ei ole sitä, että hankin sinulta sellaisen palvelun, että asetut minun asemaani ja teet minulle mitä toivoisit itsellesi tehtävän minun asemassani. Perimmältään elämä ei toteudu niin. Ihmisten väliset perussuhteet ovat luonteeltaan toisenlaisia. Lapsi ei hanki vanhemmiltaan kasvatustalvveluita eikä ystävä ystävältä ihmissuhdepalveluita. Inhimilliset suhteet ovat aina vastavuoroisia ja keskinäisen vastuun suhteita.

Toisen asemaan asettuminen ei näin ollen voi merkitä vain sitä, että arvioidaan hänen palvelutarpeensa sen perusteella, mitä hänen asemassaan kuuluu yleisessä katsannossa tarvita. Silloin ihmisestä tulee kohde ja hän kadottaa integriteettinsä ja perimmäisen arvonsa kokonaisuutena ihmisenä.

Lopulta en koskaan voi tietää toisen ihmisen elämää hänen puolestaan. En voi tuntea hänen tarinaansa, en hänen tunteitaan, en hänen haurauttaan ja haavoittuvuuttaan. Olen puhunut ja puhun köyhien ja syrjään jäävien puolesta, yritän puhua hiljaisten ja arkojen puolesta. Mutta minun on myönnettävä, että en voi tietää, mitä on olla köyhä tämän päivän Suomessa. En voi tietää, mitä on olla dementikko tai mitä on joutua työttömäksi. En tiedä, millaista vihaa, häpeää, nöyryytystä ja turhautumista niihin tilanteisiin liittyy.

Se ei kuitenkaan voi merkitä sitä, että vetäydyn vastuusta: en voi tehdä toisille mitään, koska en voi tietää, mitä nämä tarvitsevat.

Muistan, miten isäni viime vuosinaan vietti paljon aikaa sairaaloissa, pääosin kahdessa eri sairaalassa. Hän aina toivoi, ettei tarvitsisi mennä siihen toiseen vaan pääsisi siihen toiseen. Ihmettelin tätä, koska minusta molemmissa oli hyvää, ystävällistä ja ammattitaitoista henkilökuntaa. Palvelut toimivat molemmissa, toisessa oli jopa aktivoivaa toimintaa ja kuntouttavaa otetta. Juuri se oli se, mihin isä ei halunnut mennä. Kysyin syytä tähän. Hän vastasi: - Siinä toisessa kysytään ensin, mitä ajattelen, jos tehtäisiin niin. Toisessa vain tehdään. Haluan siihen, jossa kysytään. En minä sitä paitsi halua enää aktivoitua.

Toisen asemaan asettuminen edellyttää aina tavattoman paljon inhimillistä herkkyyttä ja toisen kunnioitusta. Tärkeää on havaita, miten Jeesus itse toteutti kultaista sääntöä toimiessaan silloisella sosiaali- ja terveyssektorilla. Hän kysyi sokealta: Mitä tahtoisit, että minä sinulle tekisin? Ja rammalta: Tahdotko tulla terveeksi? Siinä on syvää ihmisen kunnioittamista.

Kultainen sääntö ohjaa siis ensi sijassa siihen, että ihminen tulee kohdeksi kokonaisuutena ihmisenä. Yksikään ihminen ei vain toimeentulotukiasiakas, yksikään ihminen ei ole vain sairas eikä yksikään ihminen ole vain alkoholisti. Jokainen on kokonainen ihminen, jolla on ainutkertainen tarinansa ja myös omat edellytyksensä kantaa elämään väistämättä kuuluva kipu, pettymys ja epäonnistuminen. Ei ole niin, että ihminen olisi täysi ihminen vasta sitten, kun kykenee olemaan oman elämänsä subjekti ja selviytymään omassa varassaan. Jokaisella on oikeus siihen, että häntä kohdellaan kokonaisuutena, arvokkaana ihmisenä. Jokaisella on oikeus siihen, että on enemmän kuin hyvinvointipalveluiden kohde.

Koventuneessa ja kunkin omaa selviytymistä korostavassa kulttuurissa on yhä enemmän niin, että jos toiselta kysyy, mitä tahtoisit, että minä sinulle tekisin, syvin vastaus ei ole: turvaa minun taloudellinen hyvinvointini ja kulutuskykyni. Syvin vastaus on: ole minulle ihminen.

Sosiaali- ja terveyspolitiikan kipeä kysymys liittyy juuri tämän tarpeen tunnistamiseen. Miten paljon sille on käytännön tilanteissa tilaa ja aikaa?

Siinä kyse on poliittisista ratkaisuista ja voimavarojen kohdistamisesta. Mutta ei pelkästään niistä. Niillä voidaan luoda edellytykset, mutta ei loppuun asti säädellä sitä, miten ihminen kohtelee toista ihmistä. Olennaisinta tässä suhteessa on, mitä tapahtuu esimerkiksi sairaalassa sängyn vieressä, kun hoitaja tulee potilaan luo: millainen hänen herkkyytensä ja kykynsä asettua toisen asemaan, miten paljon hän kunnioittaa toista ihmistä. Siinä viime kädessä ihmisarvo punnitaan.

Toisen ihmisen asemaan asettumista ei voi määrätä tai päättää. Siihen voi vain kasvaa. Ja se on mitä suurimmassa määrin yhteinen, ei vain hyvinvointipolitiikan asia.